

Карпова О. О., ст. магістратури педагогічного факультету; науковий керівник – к.пед.н., доцент Мельничук Л. Б. (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, м. Рівне)

ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЄВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДОШКІЛЬНИКІВ

***Анотація.** У статті розкрито сутність мовленнєвої компетентності дошкільників та підходи педагогів до її утворення. Охарактеризовано різні вікові категорії та підходи до навчання мови дітей молодшого та середнього віку. Наведено різноманітні напрями для удосконалення мови дошкільників на основі Базового компоненту дошкільної освіти України. Обґрунтовано важливість використання для формування мовленнєвих навиків в розвитку дітей фізичної діяльності.*

***Ключові слова:** мовленнєва компетентність, граматична, фонетична, лексикологічна та діамонологічна компетентність, розвиток мовлення, навчання мови, мовна компетентність, комплексне та спеціальне заняття.*

***Abstract.** The essence of the preschool children's speech competence and the approaches of teachers to its formation are revealed in the article. Different age categories and language learning in the lives of young and middle-aged children are described. The various directions for improvement of preschool children's speech on the basis of the Basic component of preschool education of Ukraine are given. The importance of speech skills in the development of children through their physical activity is substantiated.*

***Key words:** speech competence, grammatical, phonetic, lexicological and diamonological competence, language development, language teaching, language competence, complex and special training.*

У сучасній Україні значна увага приділяється вихованню мовної компетентності особистості, яка володітиме усіма виражальними засобами рідної мови, спілкуватиметься вільно, незалежно від інших власних думок та позицій, робитиме це послідовно та логічно, висловлюватиме свої переконання та судження, пояснюватиме їх та переконливо доводитиме свою думку іншій особі.

Це спонукає педагогів до оновлення змісту, вдосконалення методів, форм і технологій навчання дітей рідної мови, використання різних інноваційних засобів навчання для кращого вдосконалення та запам'ятовування навиків мовленнєвої діяльності, розвитку мовленнєвого спілкування та культури мовлення в соціумі.

Мовленнєва компетенція передбачає сформованість в особі таких компетенцій: лексичної, граматичної, діалогологічної, фонетичної. Також варто зазначити, що мовленнєва компетенція формується в основному на етапі дошкільного дитинства. Тому, питанню розвитку мовленнєвої компетентності у дітей приділяли увагу такі відомі науковці: А. Богуш, А. Бородич, Є. Водовозова, Н. Гавриш, А. Гончаренко, О. Леушина, Є. Тихеева, К. Ушинський, Є. Фльоріна та ін. Водночас педагоги приділяють багато часу та значну увагу для розвитку мовлення дітей дошкільного віку.

Нині проблема розвитку мовлення у дітей є актуальною, зокрема вона досліджується у таких галузях, як: мовознавство, логопедія, психологія особистості. Отже питання формування мовленнєвої компетенції дошкільників на нинішньому етапі є недостатньо вивченим.

При дослідженні опанування дошкільниками зв'язного монологічного та діалогічного мовлення наголошується на таких труднощах: дітям важко скласти розповідь, точно висловити власну думку та потребу; часто їхні висловлювання не відповідають правильній структурі побудови розповіді, насичені паузами, повторами речення декілька разів, наявністю не відповідності мовлення вчинкам; велика кількість дітей дошкільного віку не володіє зв'язним українським мовленням.

Метою нашої статті є дослідження проблеми формування мовленнєвої діяльності дітей дошкільного віку та удосконалення підходів до формування цієї компетентності під час соціалізації та індивідуалізації особистості.

Мовленнєвий розвиток дитини, зокрема мовленнєва компетентність – один з важливих та головних чинників становлення особистості в дошкільному віці. Тому, О. Кононко зазначає, що для того, щоб у дошкільному віці закласти основи інтегральної особистісної характеристики, варто почати з достовірного та чіткого визначення змісту поняття «компетенція», усвідомлення відповідальності за наявність чи навпаки відсутність у дитини цієї властивості, а також добору адекватних методів її виховання в умовах дошкільного закладу [1].

А. Богуш наголошує, що компетентність дошкільника – це комплексна характеристика особистості, яка вбирає в себе результати попереднього психічного розвитку: знання, навички, вміння, креативність (здатність з творчим підходом вирішувати такі завдання як: складати творчі малюнки і конструкції за задумом, творчі розповіді), самостійність, ініціативність, самоконтроль та самооцінка. Вчена виділяє певну ознаку компетентності, наголошуючи, що вона має вікові характеристики, які в свою чергу розглядаються як орієнтовні показники розвитку особистості на кожному віковому етапі, базисні характеристики компетенцій того чи іншого виду діяльності дитини, зокрема такі як: художня, пізнавальна, мовленнєва, конструкторсько музична тощо.

У мовленнєвій діяльності слід розрізняти мовленнєву та мовну компетентність. В свою чергу мовленнєва компетентність поділяється на лексичну, фонетичну, діалогологічну, комунікативну, граматичну.

Лексична компетентність передбачає наявність певного запасу слів у межах вікового періоду, доречне вживання образних виразів, прислів'їв, фразеологічних зворотів, а також адекватне використання лексем.

Фонетична компетентність вимагає правильну вимову всіх звуків та звукосполучень рідної мови відповідно до орфоепічних норм, наголосів, наявність добре розвиненого фонематичного слуху, що допомагає диференціювати фонем, володіння інтонаційними засобами виразності мовлення (темпом, тембром, силою голосу, логічністю наголосів тощо).

Діалогологічна компетентність передбачає розуміння зв'язного тексту, вміння вести діалог з іншою особою, складати різні розповіді, звертатися з запитаннями та доцільно, своєчасно відповідати на них.

Комунікативна компетентність – це вміння комплексно застосовувати мовні і немовні засоби для того, щоб реалізувати мету спілкування у конкретних соціально-побутових ситуаціях, здатність до комунікації, наявність навичок орієнтуватися в ситуації спілкування.

Граматична компетентність передбачає інтуїтивно правильне вживання граматичних форм рідної мови згідно граматичних норм і законів, тобто числа, роду, відмінку та кличної форми слова, наявність корекційних навичок.

Мовленнєва компетентність як складова мовленнєвої діяльності, забезпечує вміння дошкільників підтримувати мовленнєву взаємодію з оточуючими, забезпечувати мовленнєве взаєморозуміння з дорослими та однолітками, здійснювати логічні висловлювання, формувати мовленнєве самовираження та комунікативні здібності, розвивати соціальне мовлення, тобто виражати особисту позицію та ставлення по відношенню до інших, а також вміти гідно презентувати себе оточуючим особам [1, с. 27].

Мовленнєва компетентність передбачає готовність та спроможність особистості адекватно та доречно застосовувати мову в конкретних ситуаціях, тобто вільно та незалежно від інших, їх пріоритетів та принципів висловити власну думку, наміри, бажання чи прохання, здійснювати мовленнєву діяльність за допомогою мовних та позамовних, тобто міміки, рухів, жестів, а також інтонаційних засобів виразності [2, с. 3].

Розвиток мовлення – це процес цілеспрямованого формування у дітей певних мовленнєвих вмінь та навичок, тобто правильної звуковимови слів їх доречного добору або ж сполучення слів та інших мовних і позамовних засобів, які в свою чергу забезпечують функціонування мовлення відповідно до мовних норм та правил.

Навчання мови – це процес формування на основі елементарних знань та уявлень про мову й мовлення мовної компетенції та розвиток у дітей чуття мови. В свою чергу навчання мови передбачає мовну компетентність, тобто засвоєння та усвідомлення норм, що склалися історично у граматиці,

орфоєпії, семантиці, стилістиці, фонетиці, лексиці, орфоєпії, граматиці, а також застосування набутих знань у мовленнєвій діяльності.

Мовна компетентність – це інтерговане явище, що охоплює цілу низку соціальних здібностей, знань, навичок, умінь, стратегій і тактик мовної поведінки в соціумі.

Згідно Базового компоненту дошкільної освіти України [3], мовленнєвий розвиток та діяльність дитини дошкільного віку визначається відповідною віковою мовною та мовленнєвою зрілістю, рівнем оволодіння елементами грамоти, сформованістю ставлення до використання слова у діалозі дорослого з дитиною, розвиненістю комунікативних навичок та здібностей.

Мовному розвитку дітей у народній дидактиці надається досить важливе значення. Вчений П. Бачинський здійснив досить цікаві дослідження з вивчення цього питання. На його думку опанування першої мови малюка є особливою та найважливішою формою діяльності, яка в свою чергу реалізовується завдяки власним зусиллям дошкільника, є важливим кроком в освоєнні та вивченні життєвого простору [2]. На думку науковця, позитивне емоційне спілкування матері з дитиною в перші роки життя – потужний чинник вищих емоцій та інтелектуального розвитку дитини, що збагачує комунікативну функцію рідної мови, створює успіх у її зусиллях як особистості в процесі вивчення життєвого простору в навколишньому світі.

Мовленнєвий розвиток дошкільника – це досить складний психологічний процес, що не зводиться до простого відтворення дитиною почутої мови. Це розвиток, що визначається мірою сформованості навичок, знань й умінь дитини, він проявляється в інтелектуальній та соціальній активності у колі оточуючих, дорослих та ровесників.

Рівень життєвої компетентності дитини неможливо уявити без оволодіння мовленням. Опановуючи мовлення, вивчаючи мову дошкільник засвоює потрібну систему знань, належні суспільні норми поведінки, оволодіває вмінням жити серед інших в суспільстві.

Безпосередньо сам мовленнєвий розвиток підвищується тоді, коли дитина грається вільно, самостійно, без особливого нагляду та втручання дорослих; коли вихователь надає право вибору, тобто самостійно обрати свою позицію, для цього головне мати співрозмовника, який міг би допомогти зрозуміти те чи інше та пояснити. Однак перші звуки дитина все одно вимовляє своїм рідним, батькам, і як надалі вона розмовлятиме з іншими залежить від спілкування між собою близьких, адже приклад сім'ї є ідеалом для наслідування. Тому, спілкування, співання колискових пісень, показ іграшок повинні здійснюватися в лагідному, спокійному, доброзичливому та люблячому тоні.

Любов до рідної мови пронизує педагогічні праці відомого українського педагога В. О. Сухомлинського. На його думку тільки рідною мовою дитині можна передати власний настрій, всю красу, що оточує, культуру та традиції народу, мелодійність та мудрість. Він стверджує, що мова це джерело, яке

ніколи не вмирає та зникає безслідно, яке ніколи не зменшиться, а навпаки стає яскравішим, сильнішим, більшим. За його словами, рідна мова – це мова якою володіє матір. Саме цією мовою дитина швидше думає, для неї вона зручна для висловлення власних потреб та думок [1].

Важливість розвитку зв'язного мовлення дошкільників було розкрито в працях великих педагогів класиків. Науковець С. Ф. Русова стверджувала, що основним засобом розвитку зв'язного мовлення є ігри, які поділяються на: конструктивні, дидактичні, самостійні та колективні, сюжетно-рольові, конструктивні, що сприяють розвитку дитини [5].

Дидактичні вправи високо оцінював в своїх працях К. Д. Ушинський. За його словами вихователь не повинен поспішати давати шаблонну відповідь на запитання, яке виникло в ситуації, а почекати поки дитина самостійно, без втручання подужає та розв'яже цю вправу, знайде свою відповідь. Кожне наступне завдання слід пов'язувати з попереднім, щоб дошкільник мав змогу спиратися на власний досвід, тобто після закінчення гри, дитина могла збагатити та закріпити свій словниковий запас [6].

Дошкільний вік є найбільш сприятливим для формування особистості дітей та розвитку в них мовленнєвих навичок та знань. Тому, спілкуючись із малюками в дитячих садках індивідуально, вихователю слід звертати увагу на ті питання, які хвилюють дитину, планувати та виконувати свою роботу таким чином, щоб поставивши певне завдання, дошкільник мав змогу самостійно відповісти на власне «чому?». За допомогою дидактичних занять та ігор, вправ, діти формують правильну вимову, мають змогу розвивати зв'язне мовлення, розширювати логічне мислення, робити описові розповіді, давати лаконічну та логічно-доцільну відповідь. Для розвитку зв'язного мовлення потрібно звернути увагу на повтори віршиків та пісень, забавлянок, це дає можливість, коли дітки граються, самостійно відтворювати ними заучених слів, звуків, віршиків. Адже за допомогою повторів реалізується комунікабельність, тобто вміння спілкуватися з іншими, вести діалог. Діти в своїй мовленнєвій діяльності можуть використовувати міміку та жести, відтворювати емоційним голосом те, що відбувається в групі.

Спостереження за навколишнім світом, природою також впливає на розвиток мовлення дитини. Тому, здійснюючі прогулянки з дітьми вихователь повинен акцентувати їхню увагу на ознаках того чи іншого явища, спрямовувати увагу на транспорт, на якому здійснюється подорож. Це дозволяє дошкільникам збагатити словниковий запас та навчитися складати опис.

Для того, щоб збагати словниковий запас дітей образними художніми висловлюваннями слід читати їм різні казки, твори. Казки звичайно потрібно вибирати спираючись на вікові характеристики дитини. Наприклад для оволодіння поняттям «дикі тварини» можна використати казку «Рукавичка». Можна інсценувати сцену на галявинці у лісі, куди потрапили дітки, які побачили, що там лежить рукавичка, та почули що звідти лунають голоси тварин. Це були: Мишка-норушка, Жабка-шкряботушка, Зайчик-побігайчик.

А поруч на галявинці стояла та запитувала чи можна приєднатися до них Лисичка-сестричка, неподалік пробігав Вовчик-братик та Ведмідь-топтиніг, які також захотіли погрітися. Впустивши Вовка та Лисичку звірята помітили, що в рукавичці стало мало місця, але оскільки, тваринки були дуже добрими вони прихистили і Ведмеда. Рукавичка стала настільки тісною, що не витримала та розірвалася.

Згодом в народній грі «Ми у ліс ходили» діти можуть виконувати рухи відповідно до тексту, правильно та чітко вимовляючи звуки та слова. Після закінчення гри діти розповідатимуть, куди подорожували, що робили, з ким зустрічались і чому попри те, що рукавичка була тісною тваринки все одно прихистили Ведмеда. Здійснюючі такі подорожі в казку, вихователі спонукають дітей до закріплення у них знань про тварин, вчать їх лагідно та пестливо називати звірів, розвивають вміння вести діалоги. Діалоги в такому випадку повинні бути не лише монологічні, а краще всього діалогічні, це сприятиме тому, що дошкільнята матимуть можливість навчитися визначати з тексту головних персонажів та їхні ознаки, а також опанувати навички з власного висловлювання, мислення та відповідей. Адже вступаючи в діалог із дорослими, діти свідомо відповідають на запитання не одним словом, а повним реченням, обговорюючи свої дії.

Однак така робота не може обійтися без монологу, адже вихователь повинен використовувати його коли пояснюватиме правила та поведінку під час проведення гри, а також розповідатиме про певні предмети, що використовуються у вправі, їх ознаки, де їх можна взяти, та чому саме ці іграшки, а не інші, їх призначення та застосування.

Для того щоб навчити дітей послідовно та логічно висловлювати власну думку, проявляти певні емоції, відчувати ритм слід частіше проводити ігри драматизації, які передбачають самостійну участь дошкільників, показують певні характеристики казкових героїв, їхні дії, тембр голосу, ходу, міміку. Для прикладу можна взяти народну казку «Котик та Півник», казкових героїв небагато, але майже кожен з них має різні характеристики. Дітки які були Лисичками, іншого разу захочуть бути Котиком та Півником.

Дошкільнята полюбляють стрибати, бігати та танцювати під час веселих мелодій. Під час ігор драматизації вони усвідомлюють, що роблять правильно, а що ні, чому саме так не можна робити. Також дітям цікаво пізнати себе та товаришів в образах казкових персонажів, кожна дитина граючи героя, намагається робити щось оригінальне, додаючи своє та показуючи власне вміння передати внутрішній стан героїв. Завдяки цьому в дітей розвивається правильне граматичне висловлювання, тому що вони вчать грамотно говорити, так як записано в книжці, казці.

Характер спілкування дітей з однолітками великою мірою залежить від прихильності до кожного партнера, від ставлення та ситуації в якій перебуває особистість. Тому, вихователь під час занять повинен розкривати чесноти

кожної дитини, спрямовувати увагу на гідний вчинок, прагнення, добрі наміри, при цьому, словесно та за допомогою міміки і жестів схвалювати це.

Набуття нових знань мовленнєвої діяльності краще всього реалізується внаслідок самостійної діяльності, тобто коли, діти виконуючи одну роботу розмовляють про щось, висловлюють власні позиції. Наприклад, дитина малює і розповідає про улюблені мультфільми, пісню, казку, або поливає квіти і декламує вірш.

Для опанування мовленнєвої діяльності в садочку слід проводити комплексні та спеціальні заняття. Комплексне заняття поєднує в собі такі компоненти: звукову культуру, лексику, граматику та зв'язне мовлення [3]. Такі заняття слід проводити тричі на місяць. Спеціальне заняття повинне охоплює лише один компонент мовлення – це може бути звукова культура, лексика чи граматики, і проводиться лише один раз на місяць.

Доктор педагогічних наук А. Богуш пропонує здійснювати протягом місяця одне самостійне та три комплексних заняття з мовленнєвого спілкування: на перші три тижні місяця планувати по одному комплексному, а на останній тиждень – спеціальне заняття [1].

Розробляючи план на комплексні заняття, вихователь повинен слідкувати, щоб усі завдання чергувалися між собою впродовж місяця. Спеціальні заняття доречно планувати на квартал. Плануючі спеціальні заняття слід враховувати вікові особливості мовлення дітей. Спеціальне заняття в старшій групі доцільно планувати в одному з кварталів двічі. Завдяки такому підходу до планування занять в дітей формується лексична, граматична, діалогова, фонетична компетентності.

З проведеного дослідження можна зробити висновок, що формування мовленнєвої компетентності в дошкільників є досить важливим процесом. Для її здійснення вихователю слід прикладати чимало зусиль, підготувати вправи, використовувати різні інноваційні технології для кращого засвоєння. Також великий вплив на формування мовленнєвої діяльності у дітей здійснює спілкування рідних та батьків. Для збільшення словникових запасів дітей потрібно використовувати ігри та прогулянки на яких потрібно звертається їхню увагу на назви предметів та їхні характеристики. Проведення ігор драматизацій дає змогу дитині відобразити внутрішній стан героїв, робить їх оригінальними. Вивчення мовленнєвої діяльності реалізується на комплексному та спеціальному занятті, а прояв набутих знань краще всього відображається внаслідок самостійної діяльності.

1. Богуш А. М. Формування мовної особистості на різних вікових етапах: монографія. Одеса: ПНЦ АПН України, 2008. 272 с.
2. Богуш А. Мовленнєвий розвиток дітей: сутність та шляхи реалізації. *Дошкільне виховання*. 1999. № 6. С. 3–5.
3. Базовий компонент дошкільної освіти (нова редакція). Науковий керівник: А. М. Богуш. К.: Видавництво, 2012. 26 с.
4. Русова С. Вибрані педагогічні твори. К.: Освіта, 1996. 304 с.
5. Ушинский К. Д. Педагогические сочинения: в 6 т. М.: Педагогика, 1988. Т. 1. 416 с.